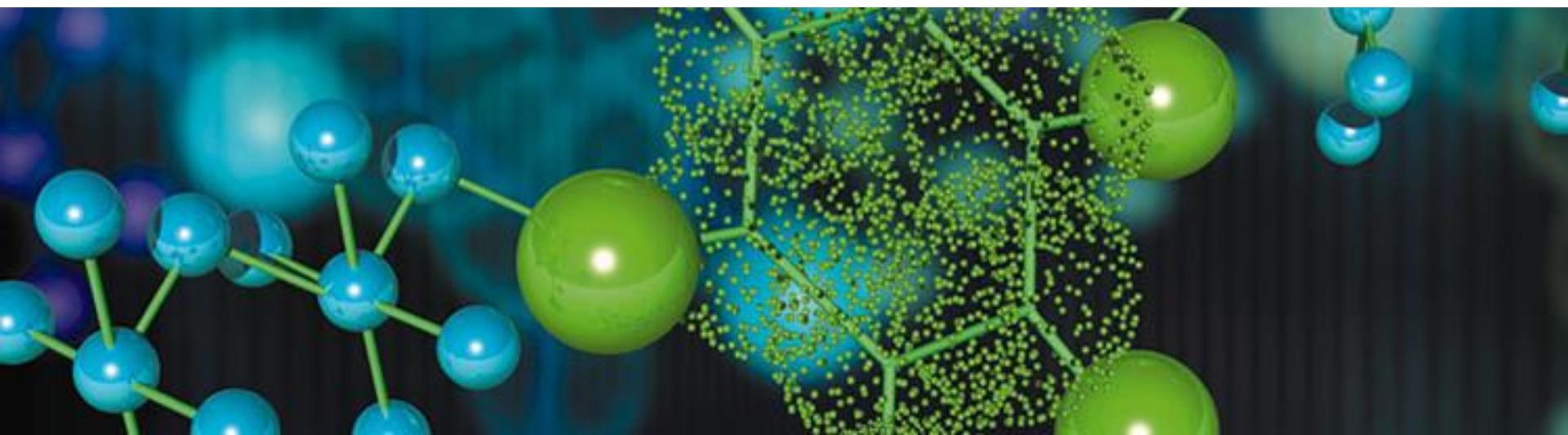

BIOLOŠKI UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA

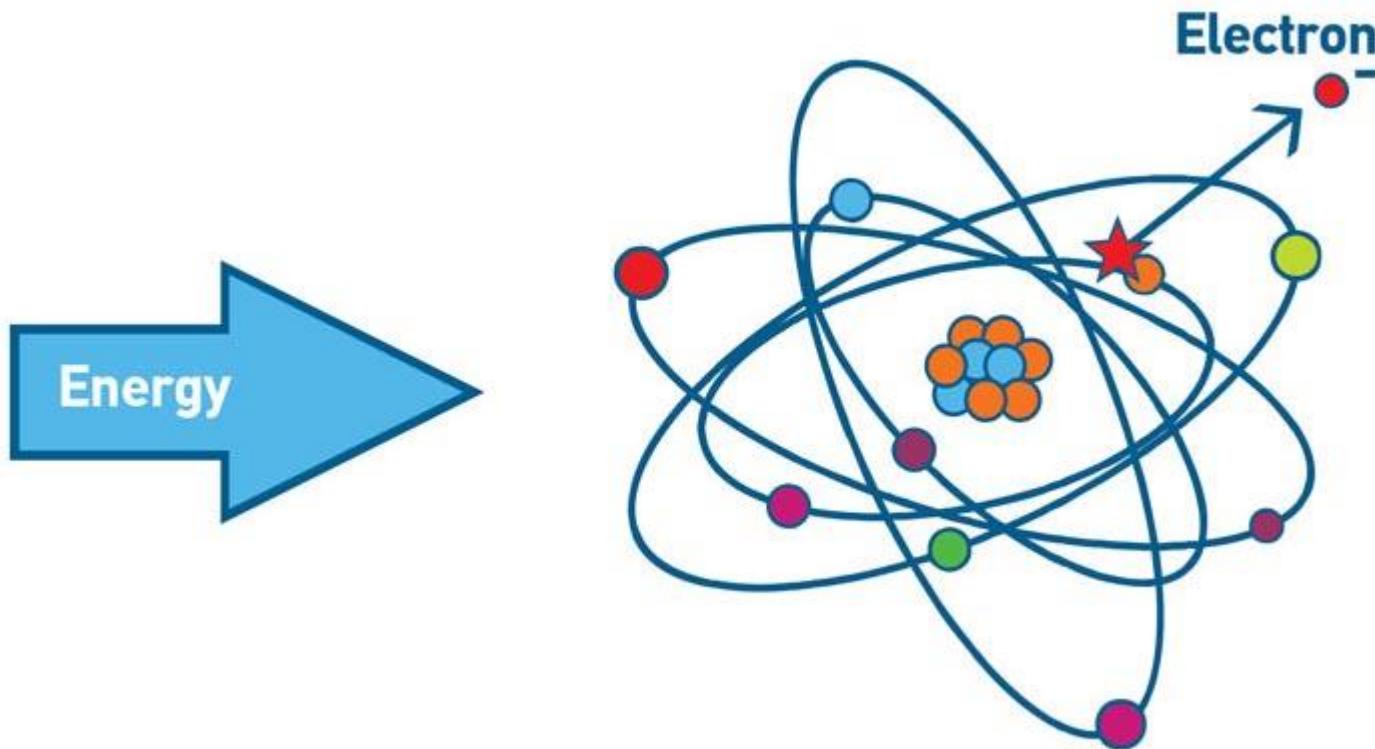
Some evidence indicates ionizing radiation is essential for life (Luckey, 2004)

Alena Buretić-Tomljanović

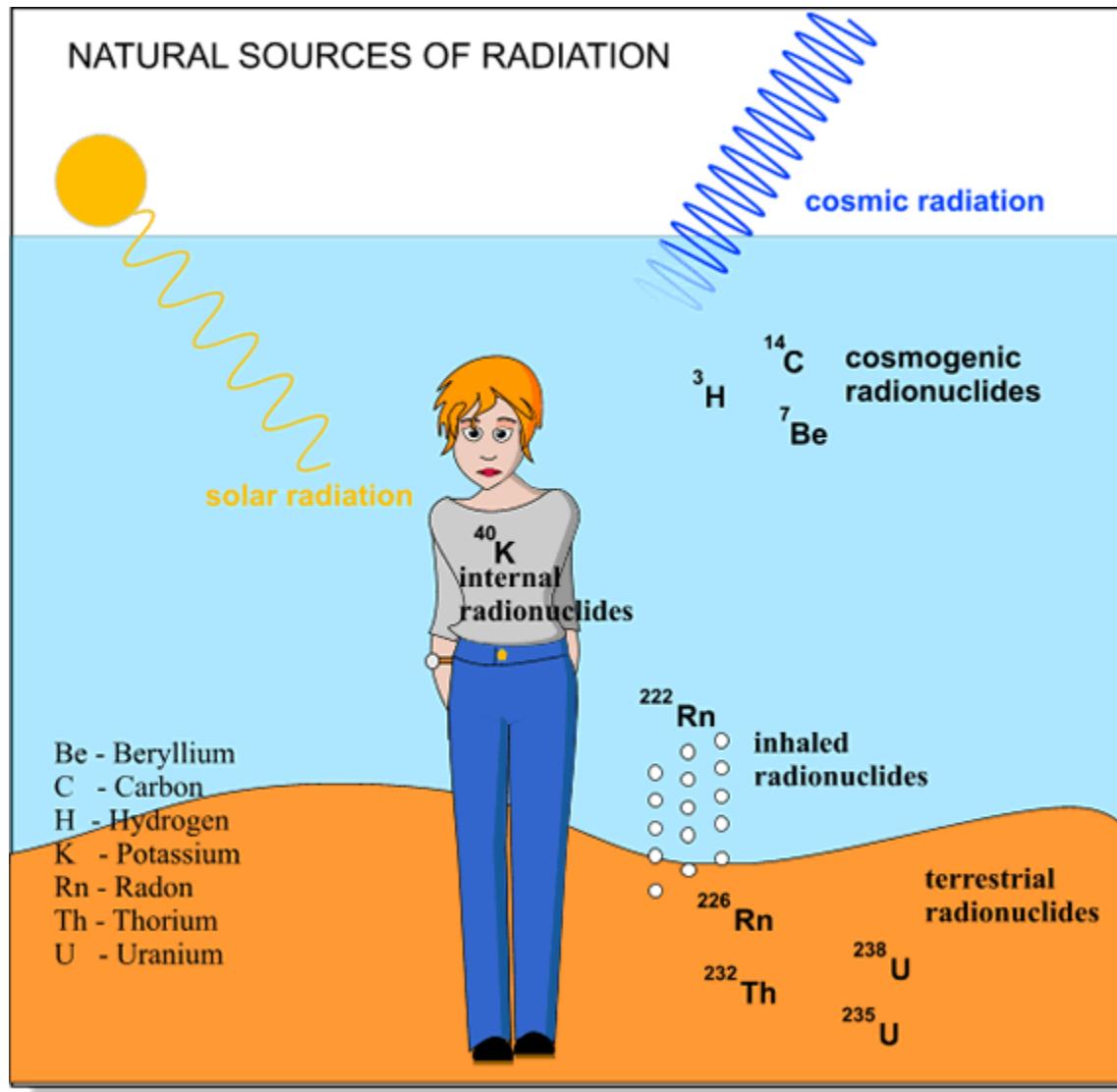
IONIZIRAJUĆE ZRAČENJE PRENOSI ENERGIJU KOJA MOŽE OŠTETITI KEMIJSKE VEZE U MOLEKULAMA

(ionizacija atoma i nastanak slobodnih radikala)

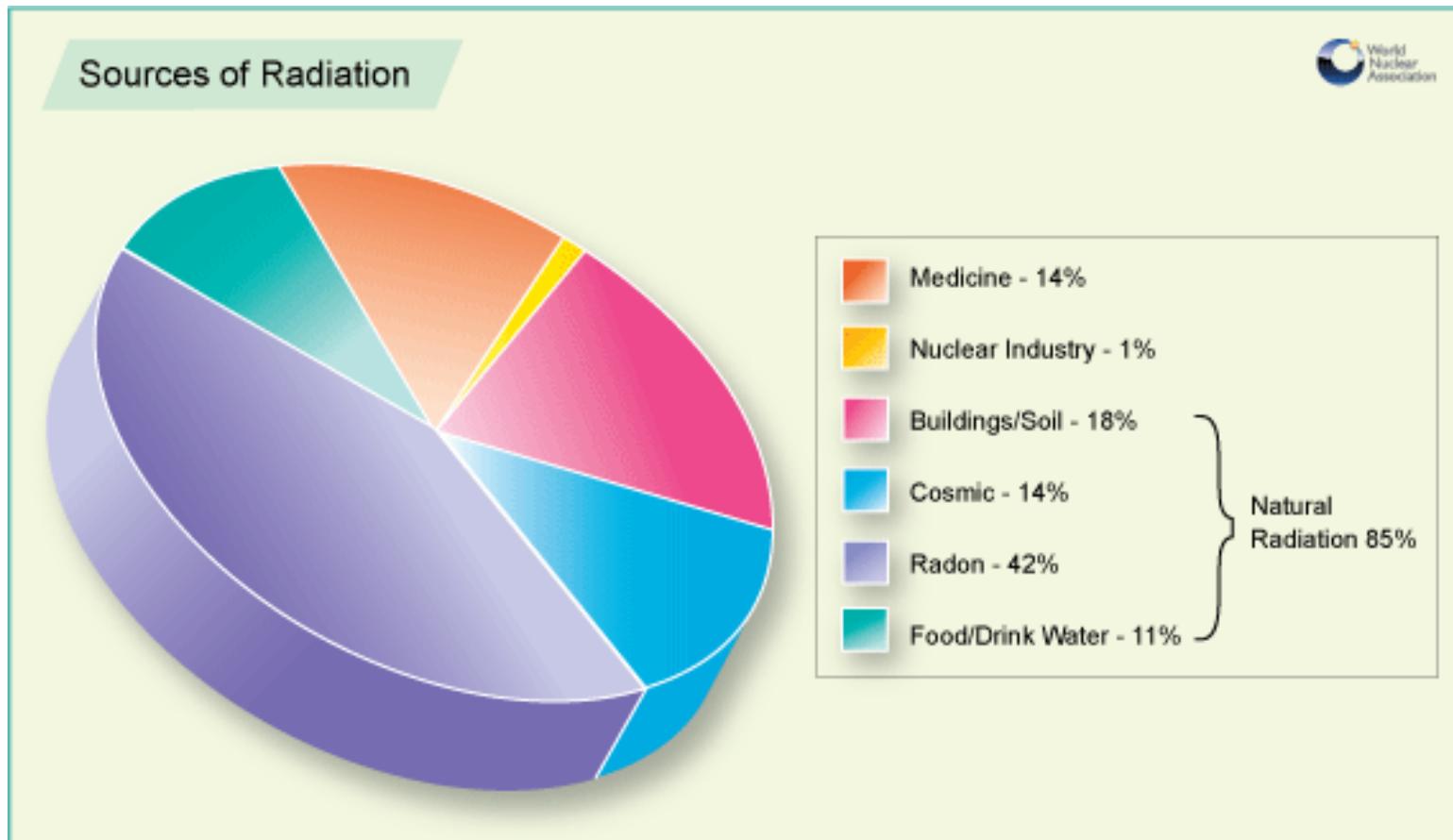

- radikali su kemijski vrlo reaktivni, nestabilni atomi, ioni ili molekule koji posjeduju nespareni elektron

PRIRODNI IZVORI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA

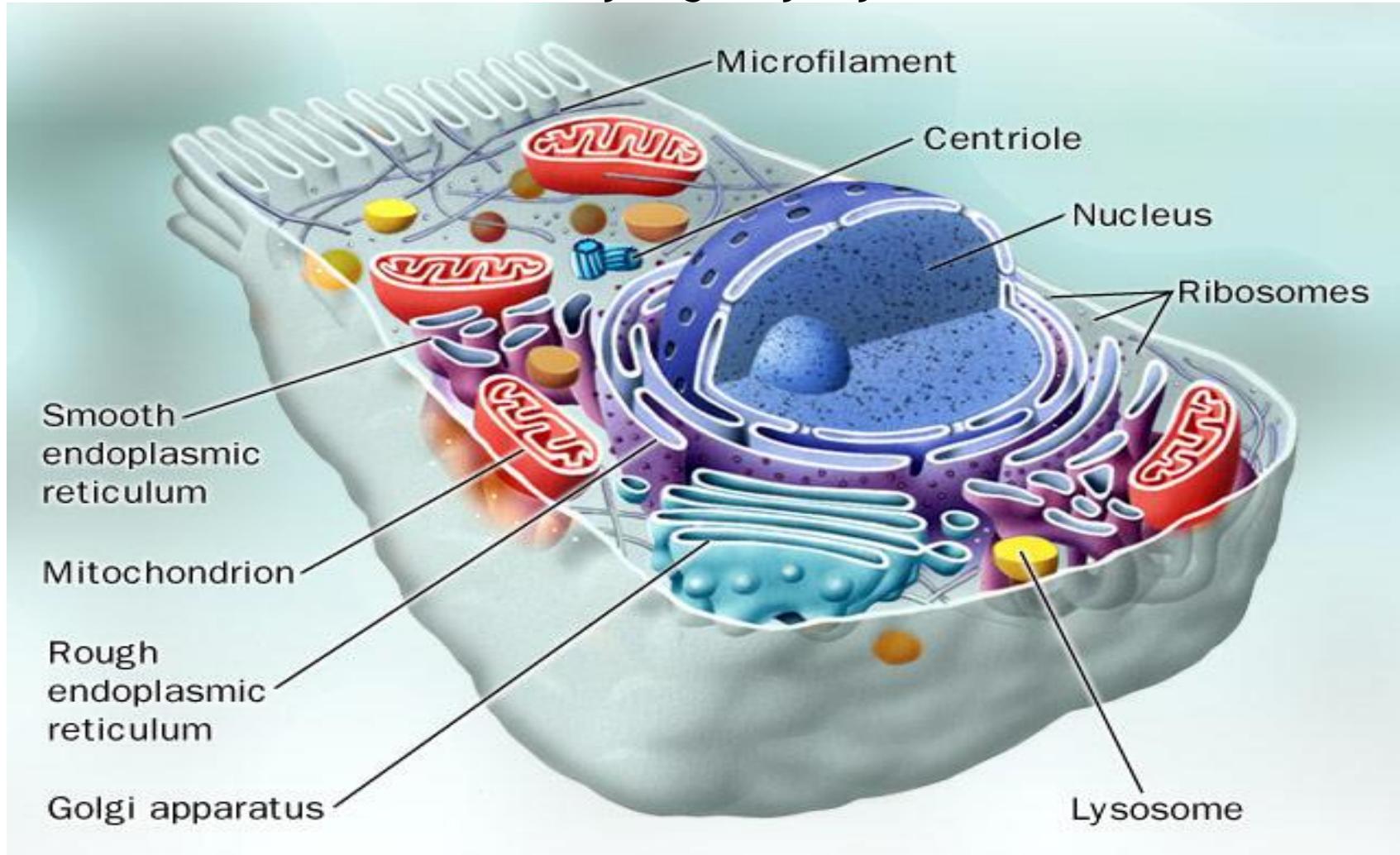

- zračenje stimulira mnogobrojne biološke procese i može potaknuti otpornost prema djelovanju viših doza

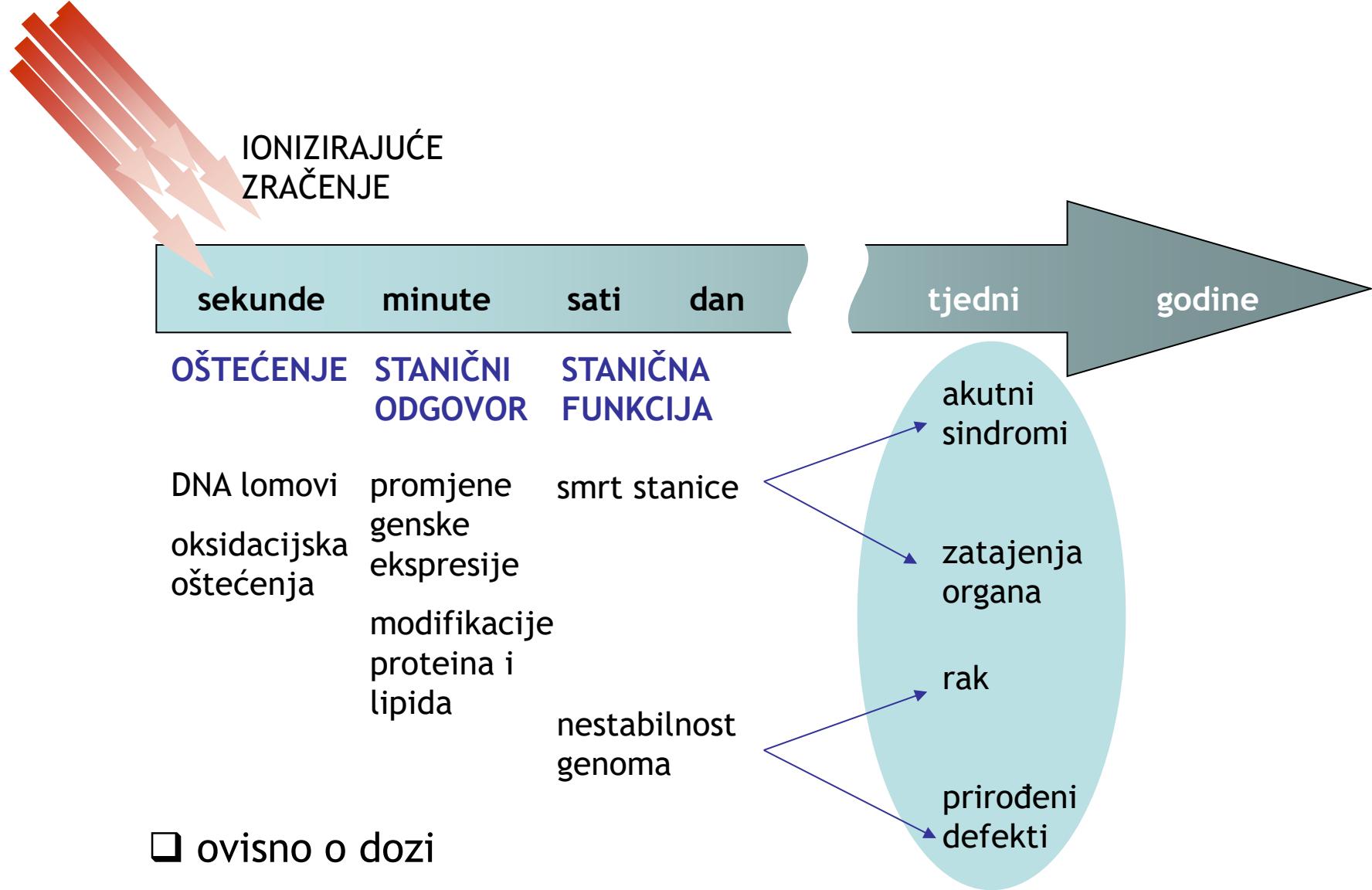

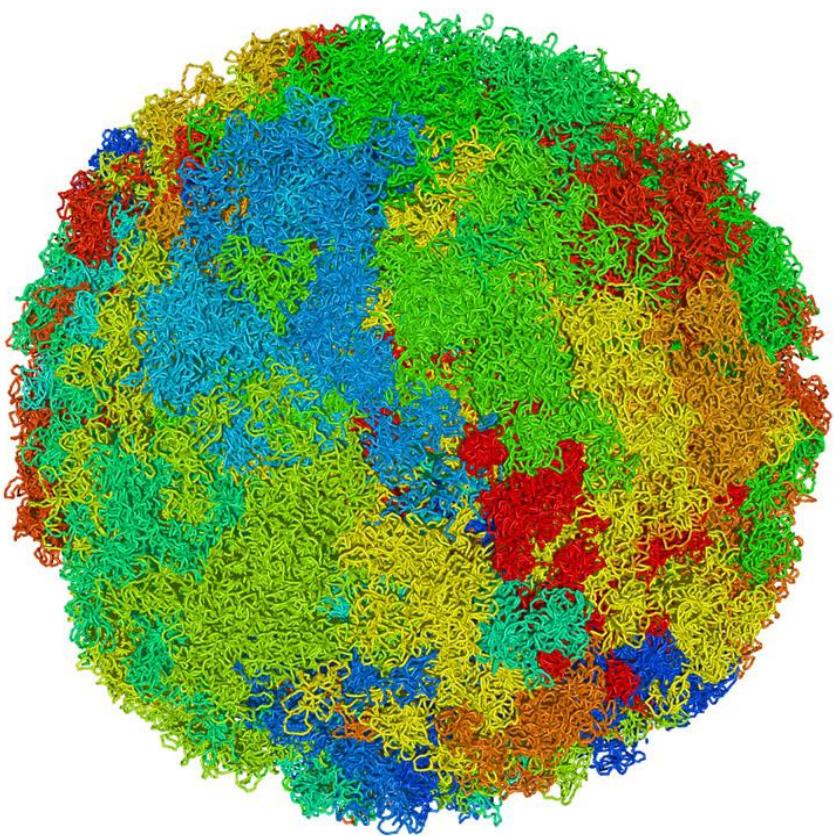
IONIZACIJA ATOMA UTJEČE NA MOLEKULE, STANICE, TKIVA I ORGANE

- ❖ učinak na makromolekule koje izgradjuju tijelo

BIOLOŠKI UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA

INTERFAZNI KROMATIN

(dekondenziran, aktivan)

(obavljen jezgrinom ovojnicom,
transkripcijski popravak)

manje osjetljiv na
ionizirajuće zračenje

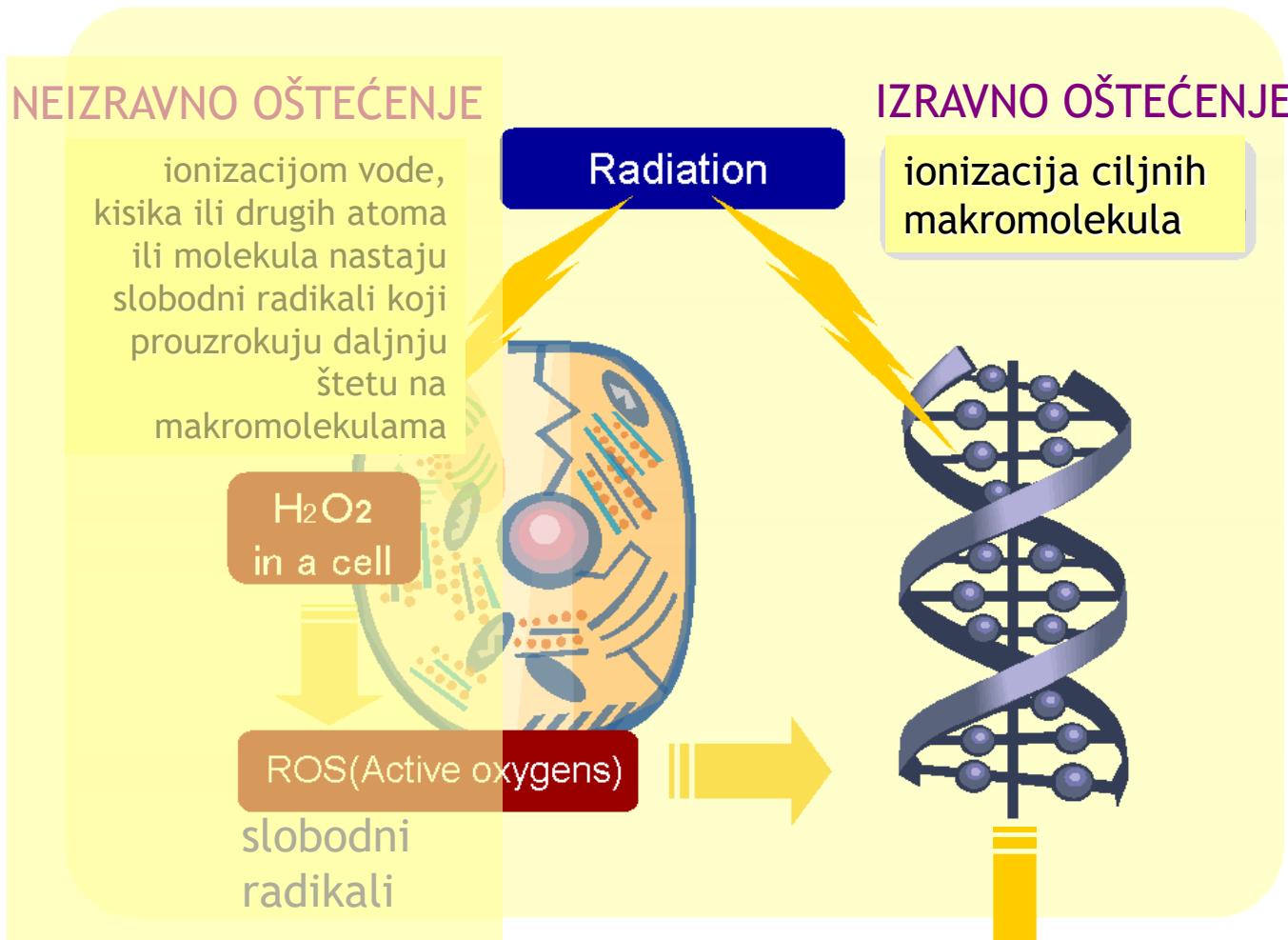
MITOTIČKI KROMATIN

(kondenziran, ali su kromosomi
raspršeni u citoplazmi)

2.8x više osjetljiv na
ionizirajuće zračenje

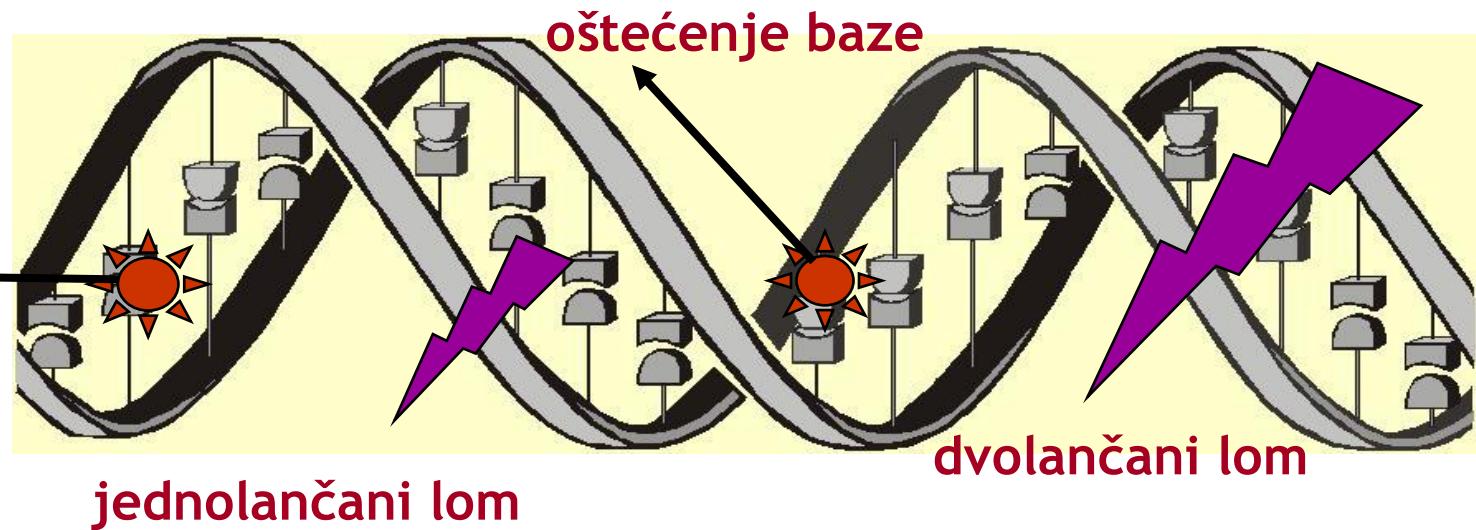
UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA: IZRAVNI I NEIZRAVNI

oštećenje DNA ili neke druge molekule ključne za preživljavanje stanice

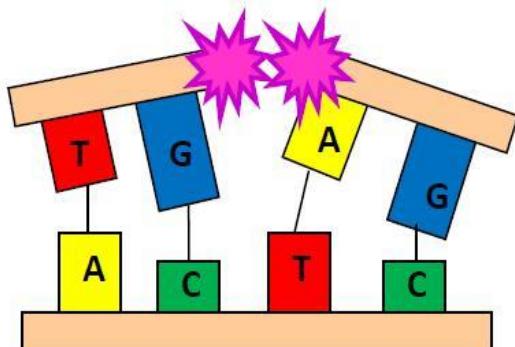
IZRAVNO OŠTEĆENJE DNA

(dominira uz zračenje visokog LET, npr. α čestice i neutroni)

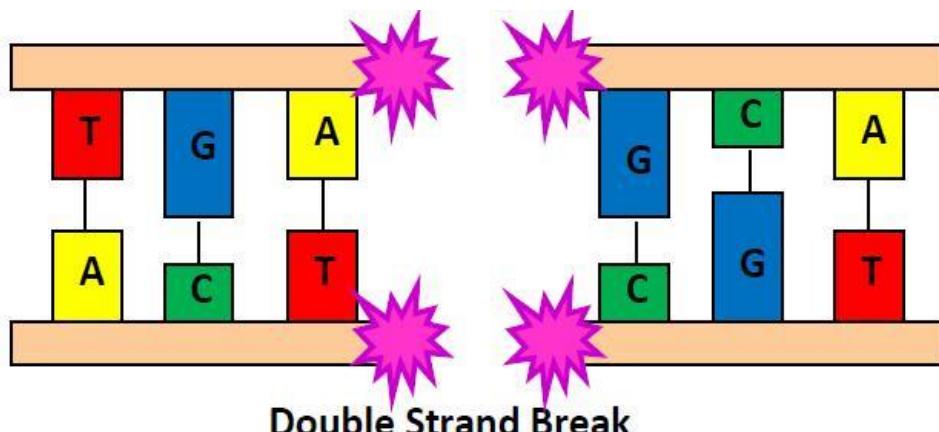

- izravno oštećenje nastupi kada α , β čestice ili X-zrake fizički razbiju jednu ili obje fosfatno-šećerne okosnice, vodikove mostove između baza, ili oštećuju same dušične baze

IZRAVNO OŠTEĆENJE DNA - jednolančani i dvolančani lomovi

Single Strand Break

Double Strand Break

- jl lomovi i modificirane baze se mogu popraviti enzimski izrezivanjem (ekscizijom)

1000/ST./1 GY

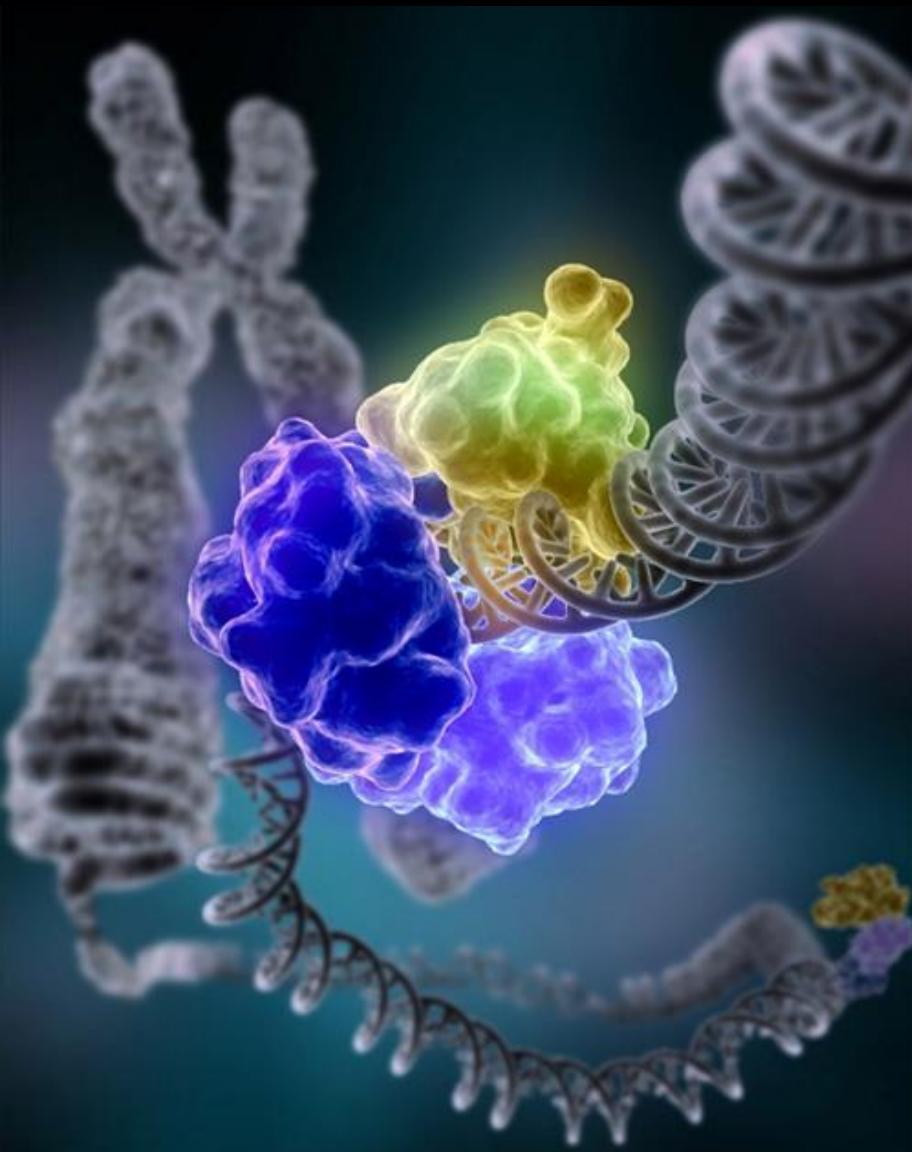
- dl lomovi se teško popravljaju, uzrokuju mutacije i apoptozu

30/ST./1 GY

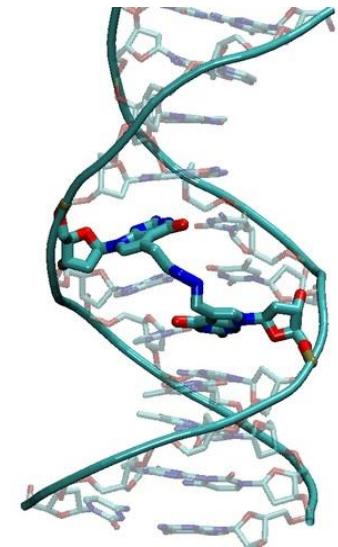
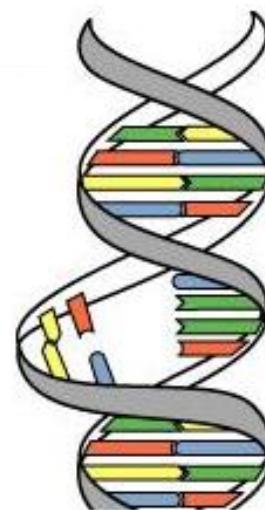
- 1 Gy zračenja prouzroči 100.000 ionizacija u stanici, ošteti 1000 baza, izazove 1.000 jl i 20-40 dl lezija, no zbog efikasnih mehanizama DNA popravka ubije svega 30% ozračenih stanica sisavaca)

IZRAVNO OŠTEĆENJE DNA

ukriženo povezivanje (engl. crosslink)

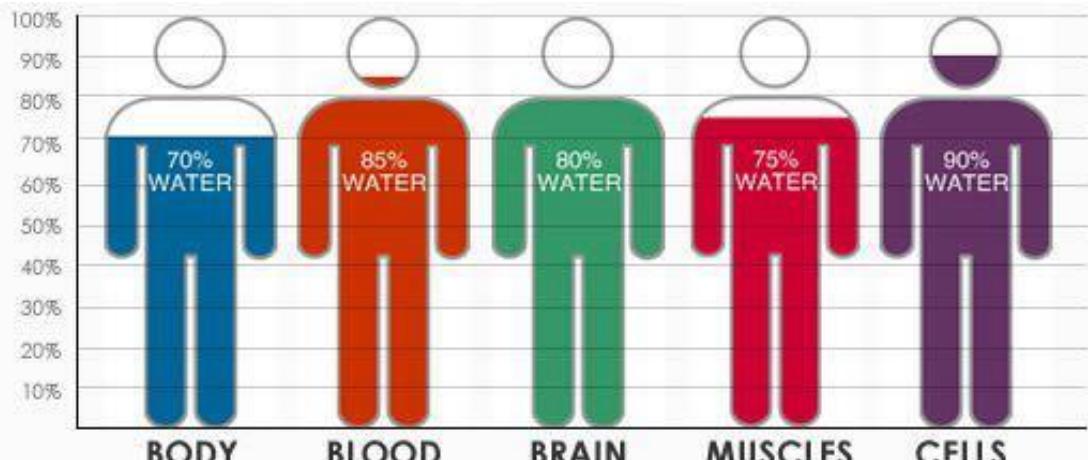
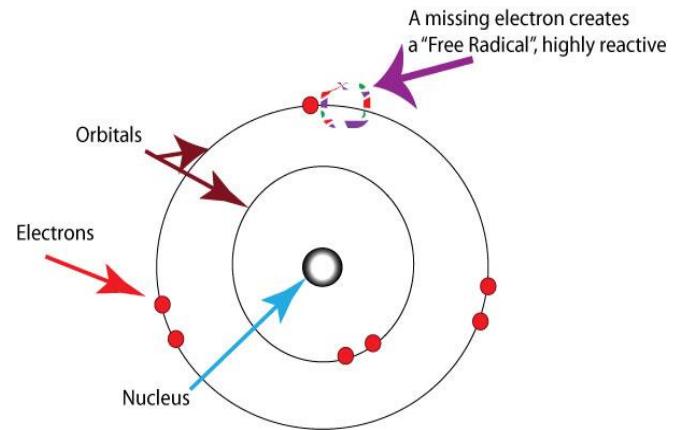
- zahvaća **jedan ili oba DNA lanca**
    - interakcija **DNA - protein**
  - zaustavlja transkripciju i translaciju
-
- zračenjem uzrokovane **kovalentne interakcije DNA - protein** ostaju dugo stabilne (Nucleic Acids Research, 2012, 1-13)

NEIZRAVNI UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA

(dominiraju uz zračenje niskog LET, npr. X- i γ -zrake)

- najveći dio oštećenja biomolekula nastaje uslijed djelovanja radiolitičkih produkata vode, odnosno, **SLOBODNIH RADIKALA**
- najvažnije su molekule vode koje okružuju DNA u promjeru od **2nm**

- slobodni radikali nastali djelovanjem X-zračenja uzrok su **60%** DNA oštećenja
- najviše (**75%**) neizravnih učinaka zračenja uzrokuju **hidroksilni radikali** (OH^-)

- udio vode u organizmu i stanicama

STANIČNA JEZGRA JE KLJUČNO, IAKO NE I JEDINO MJESTO POGOĐENO ZRAČENJEM

Učinak DNA oštećenja...

NEMOGUĆNOST POPRAVKA

nemogućnost replikacije i transkripcije
(zaustavljeni rast st. i sinteza proteina)

APOPTOZA

leukocitopenija, sterilitet, eritem, katarakta, fetalne anomalije

POPRAVAK S GREŠKOM

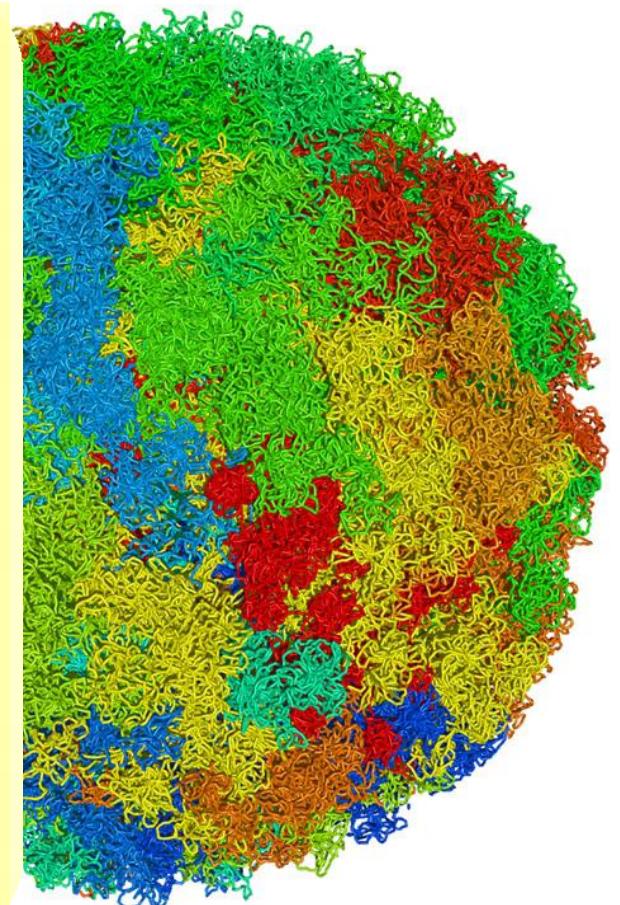
promijenjena genetička informacija rezultira pojavom varijante

MUTACIJA

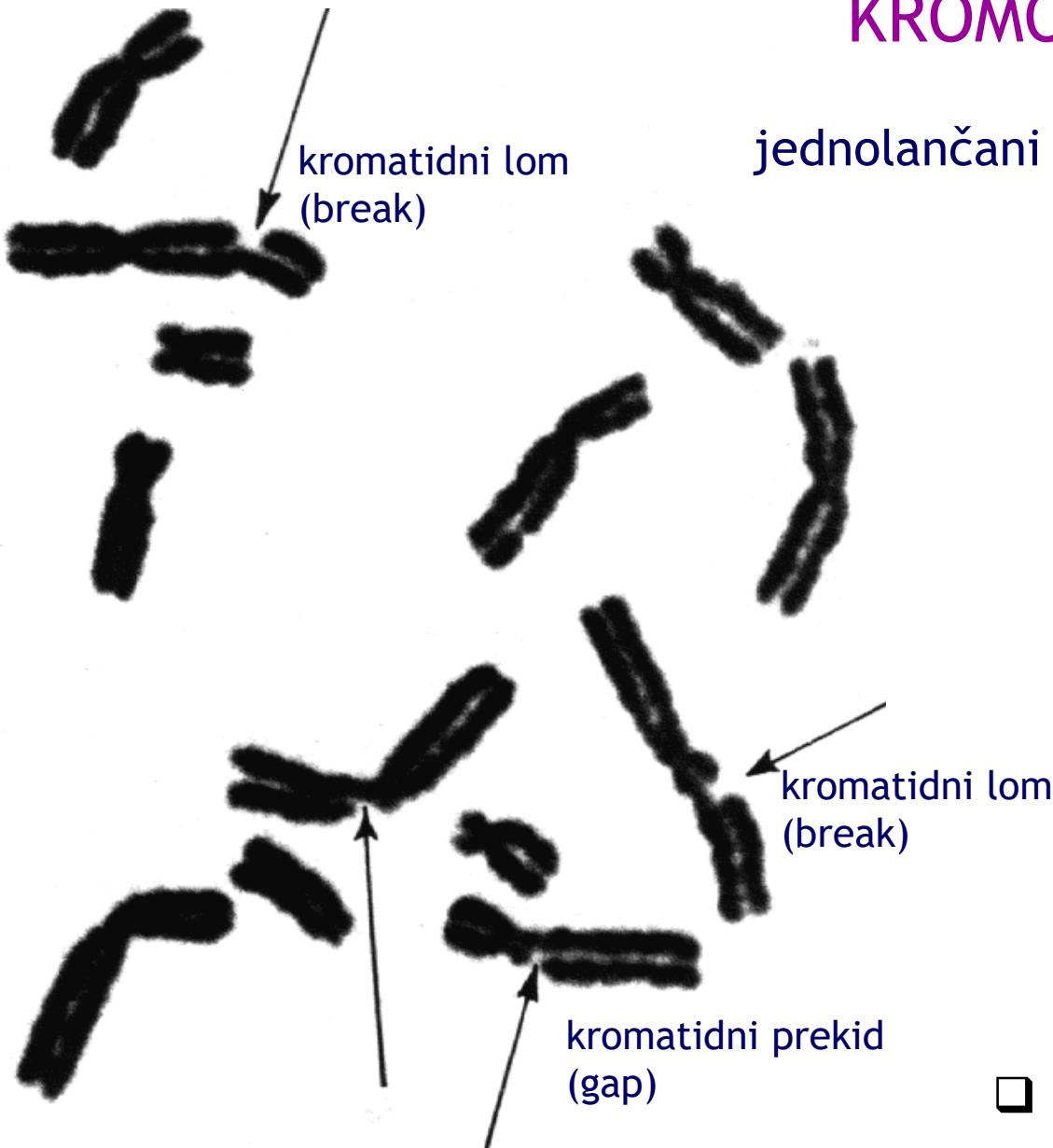

nasljedni učinci, rak

JEZGRA: KROMOSOMSKI LOMOVI

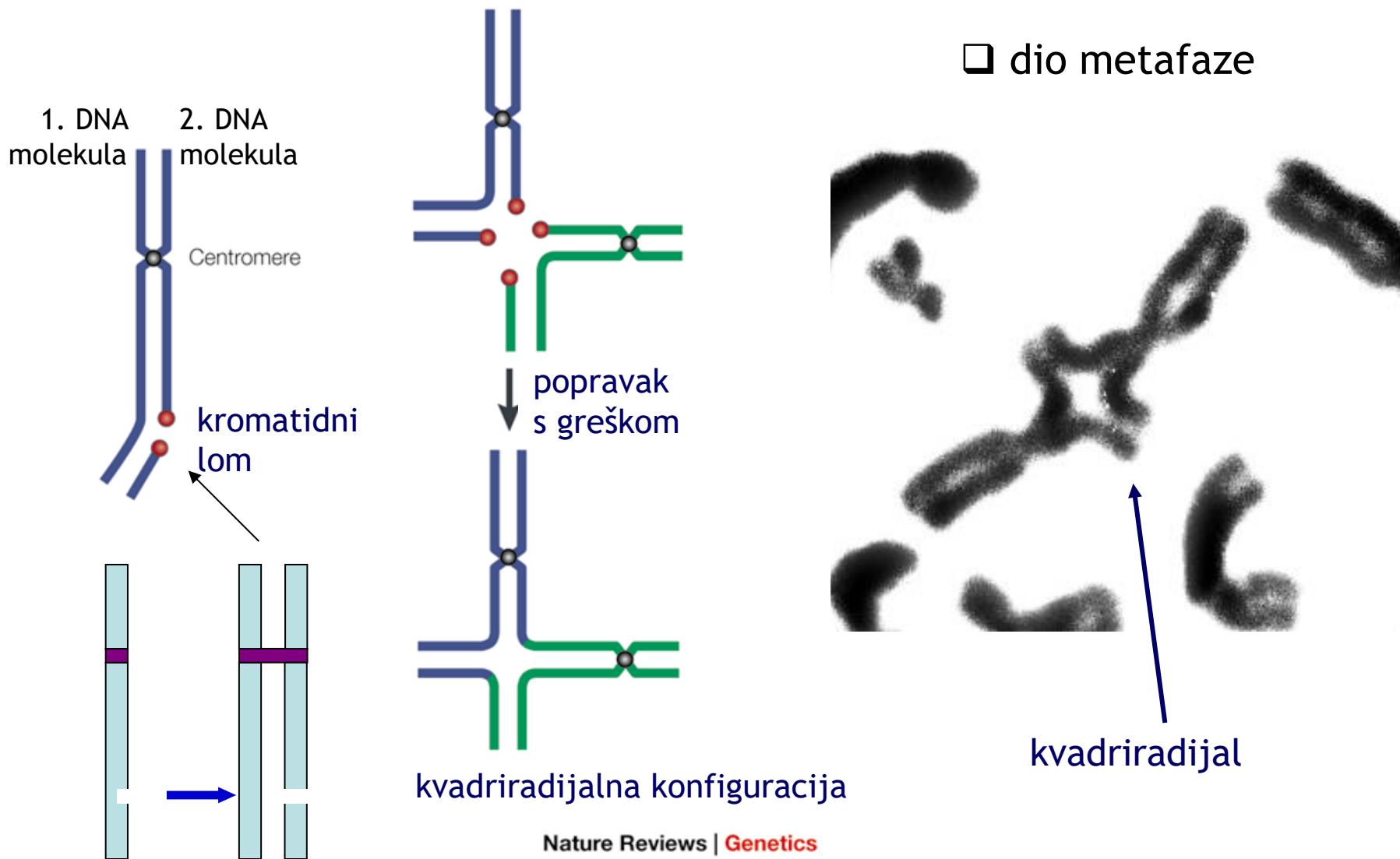
(u stanicama u diobi
jednolančani DNA lomovi generiraju
oštećenja kromatida)

dio metafaze

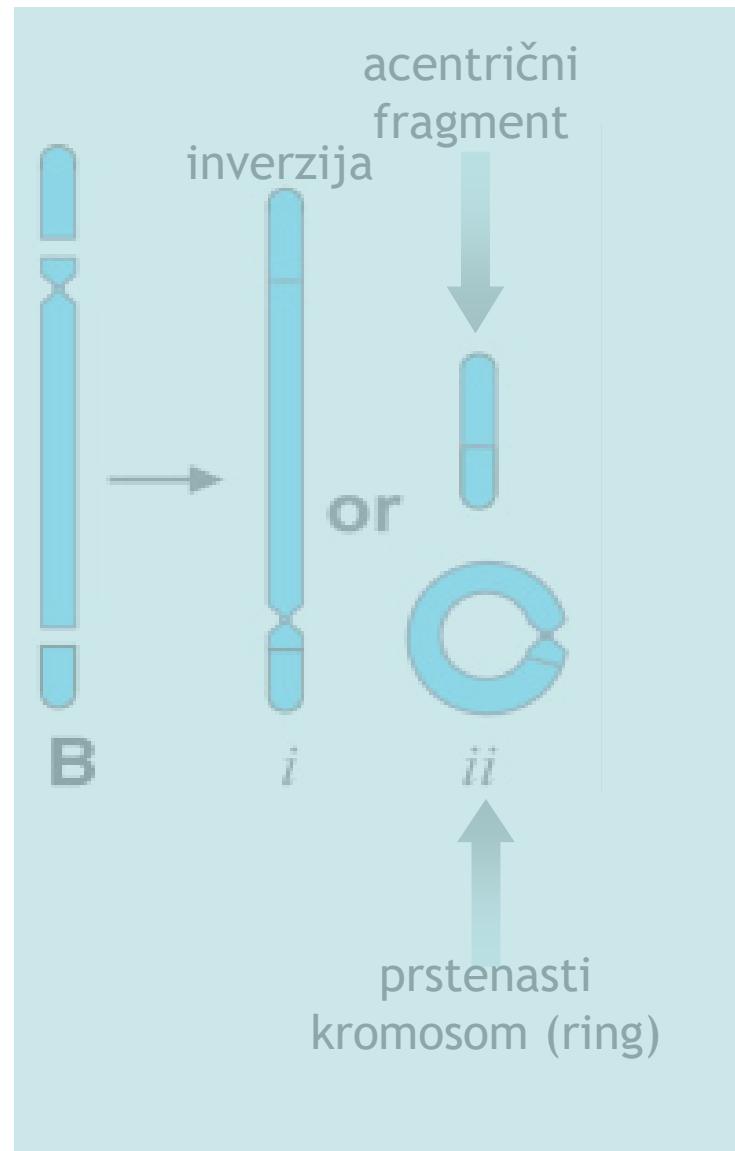
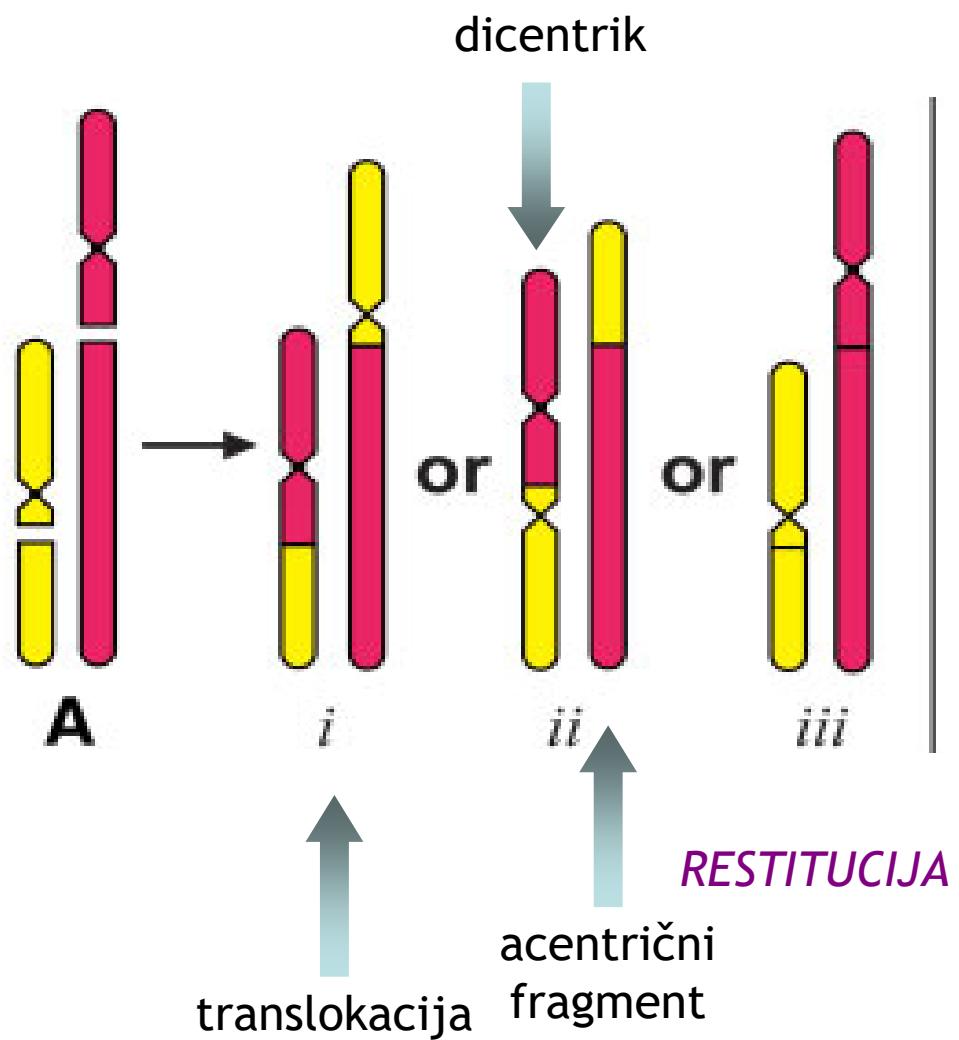
POPRAVAK jl DNA LOMOVA S GREŠKOM

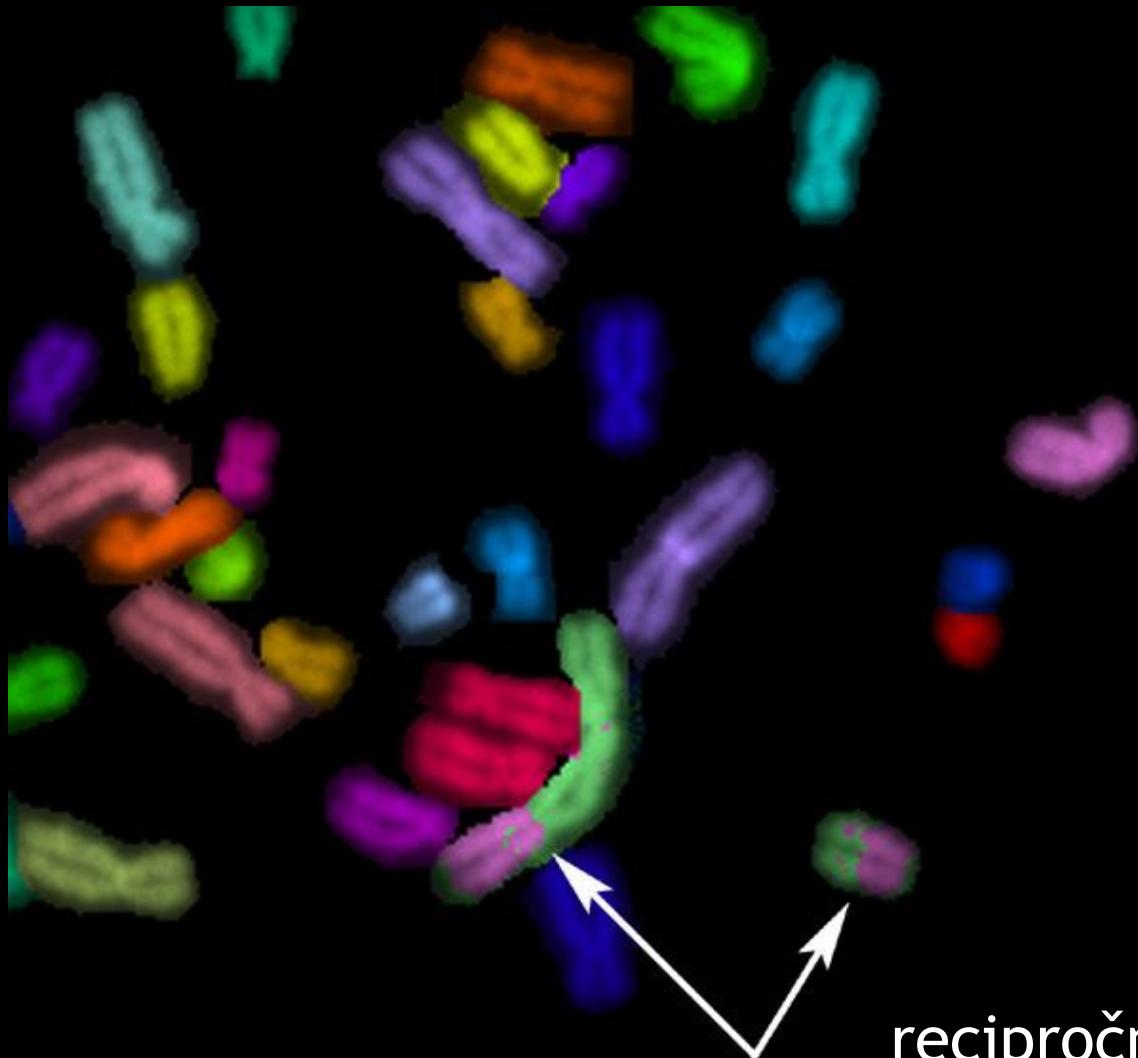
(indukcija genomske nestabilnosti)

DVOLANČANI LOMOVI I GREŠKE DNA POPRAVKA

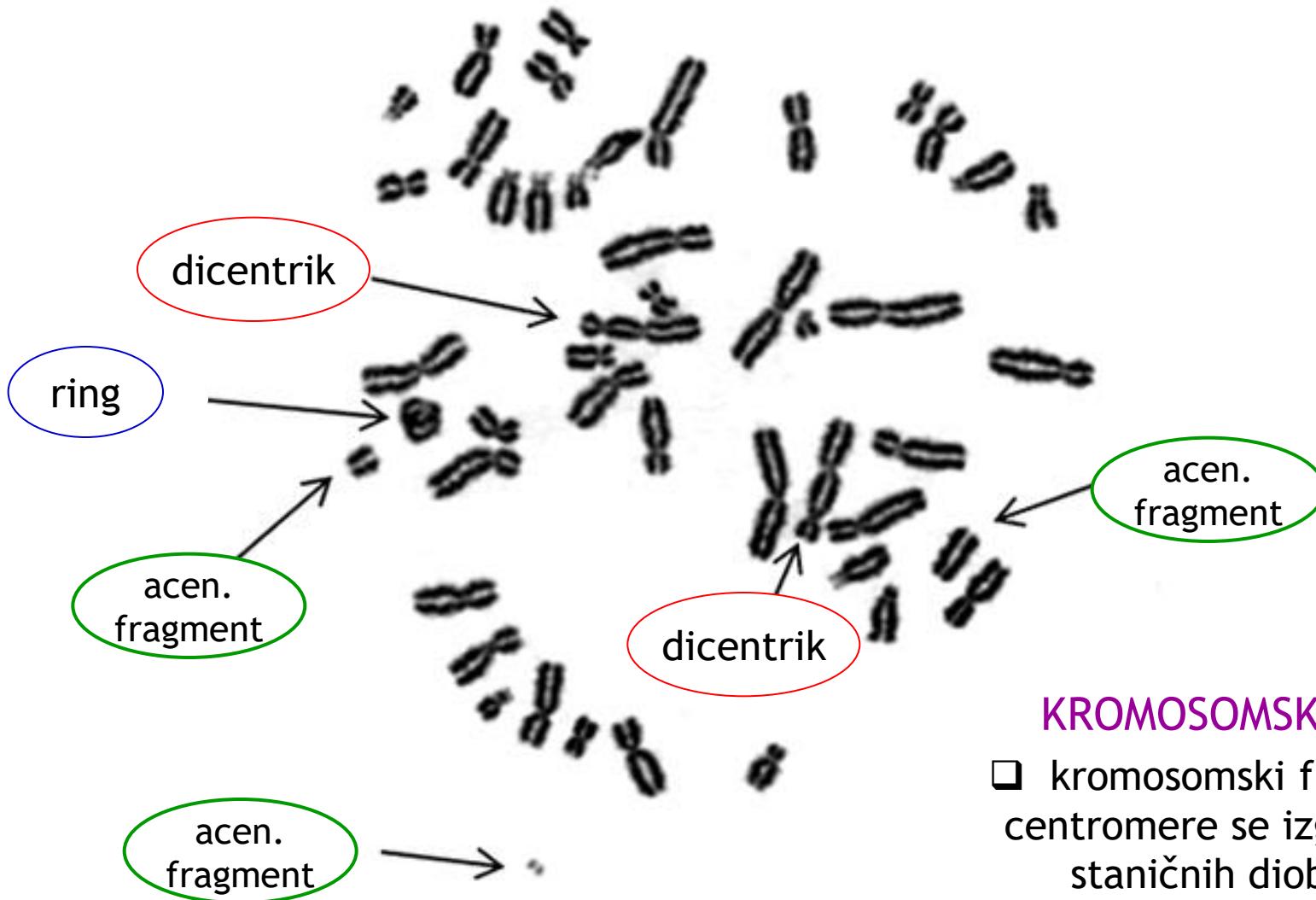
(jednostavne kromosomske mutacije; indukcija genomske nestabilnosti)

recipročna translokacija
(metoda mFISH)

METAFAZA. LIMFOCITI PERIFERNE KRVI ČOVJEKA OZRAČENI GAMA ZRAČENJEM (5 GY; IZVOR: ^{60}Co)

KROMOSOMSKE MUTACIJE

- kromosomski fragmenti bez centromere se izgube tijekom staničnih dioba - DELECIJE

BIOLOŠKI UČINCI IZLOŽENOSTI NISKIM DOZAMA ZRAČENJA - zračenje je fizički mutagen i karcinogen

GENETIČKI

povišena stopa spontanih mutacija u germinativnim stanicama; izražavaju se na potomstvu osobe izložene zračenju (ovi su učinci slabo dokumentirani)

SOMATSKI

izražavaju se na osobi koja je primala niske doze zračenja; primarna posljedica je **RAK** (ovi su učinci dobro dokumentirani)

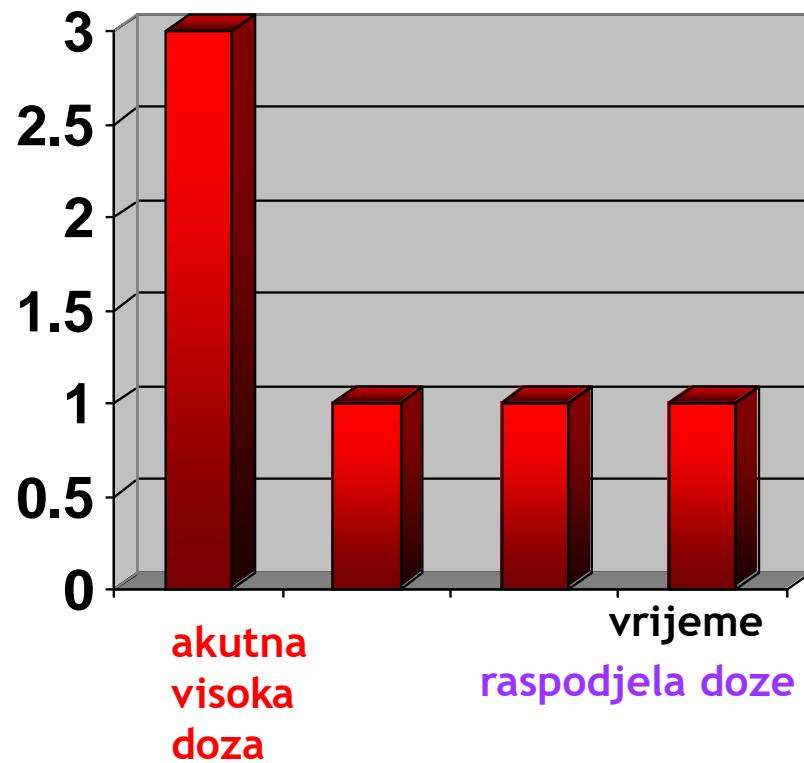
IN - UTERO

izražavaju se na embriju/fetusu nakon rođenja; radi se o **somatskim učincima** budući da su posljedica ozračivanja embrija/fetusa, a ne reproduktivnih stanica roditelja

ČIMBENICI KOJI UTJEĆU NA STUPANJ OŠTEĆENJA ORGANIZMA (pri niskim dozama)

- UKUPNA DOZA
- BRZINA DOZE
- VRSTA ZRAČENJA
- IZLOŽENA POVRŠINA TIJELA
- VRSTA OZRAČENIH STANICA
- ŽIVOTNA DOB OSOBE
- ZDRAVSTVENI STATUS
- TEMPERATURA
- GENETIČKA PREDISPOZICIJA

UKUPNA DOZA I BRZINA DOZE

- akutno primljene doze** (stanična smrt, oštećenja tkiva i organa - **Akutni Radijacijski Sindrom**)
- kronično primljene doze** (profesionalna izloženost, pozadinsko zračenje, oštećenja na st. razini, učinci se izražavaju godinama kasnije)
- biološki učinak je slabiji uz niže primljene doze**

GENETIČKA PREDISPOZICIJA (povećana osjetljivost pojačava učinke niskih doza zračenja te učestalost pojave raka kao posljedice)

uloga varijacija gena uključenih u:

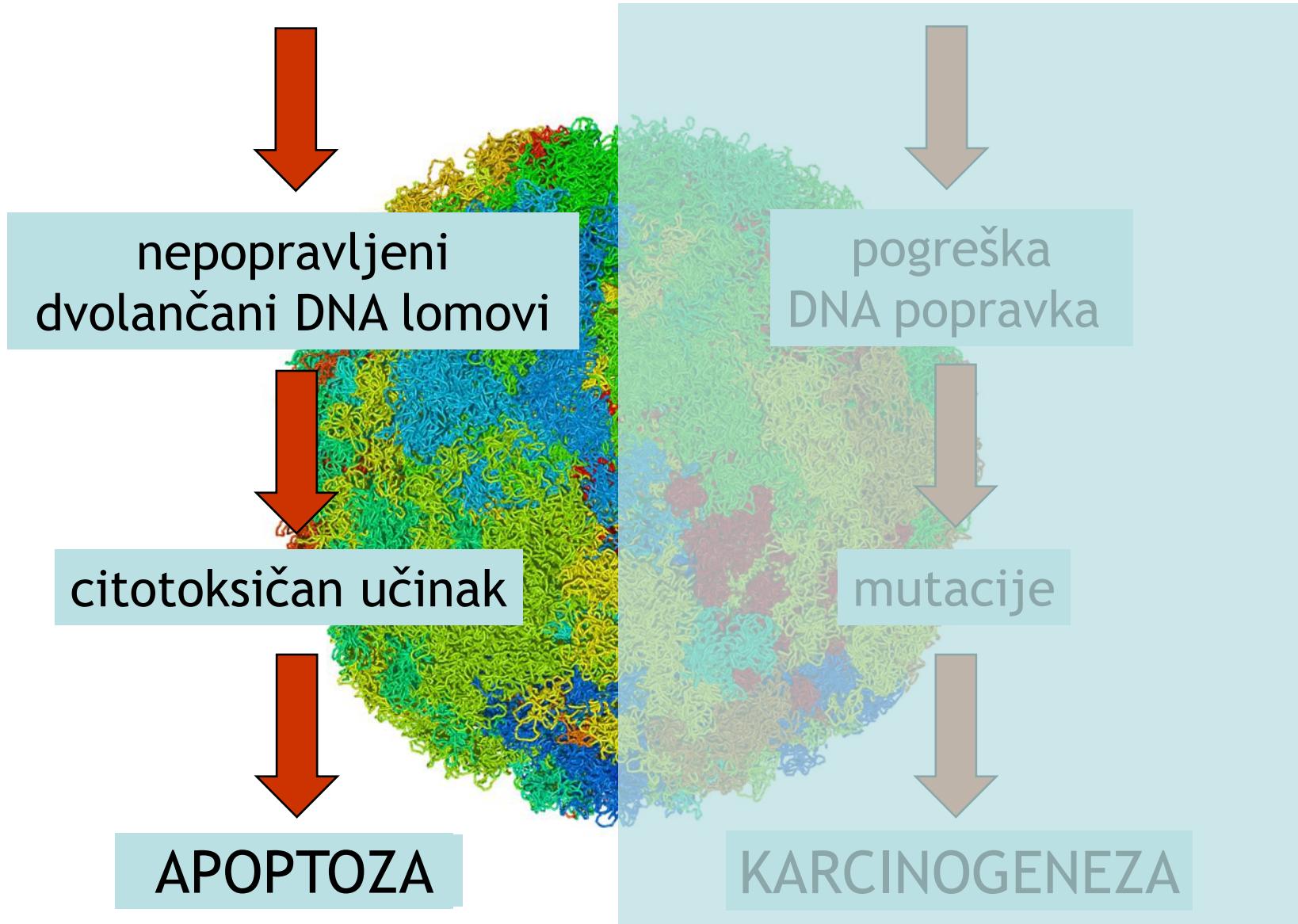
- detekciju citoplazmatskih i oštećenja DNA (**SENZORNI PROTEINI**)
- stanični odgovor & DNA popravak
- obranu od oksidacijskog stresa (enzimi za **NEUTRALIZACIJU SLOBODNIH RADIKALA**)
- upalni odgovor
- kontrolu staničnog ciklusa (**PROTO-ONKOGENI I TUMOR-SUPRESORSKI GENI**)

- neki rijetki genetički sindromi: Bloomov sindrom, Ataxia telangiectasia,...

RADIJACIJSKA KARCINOGENEZA

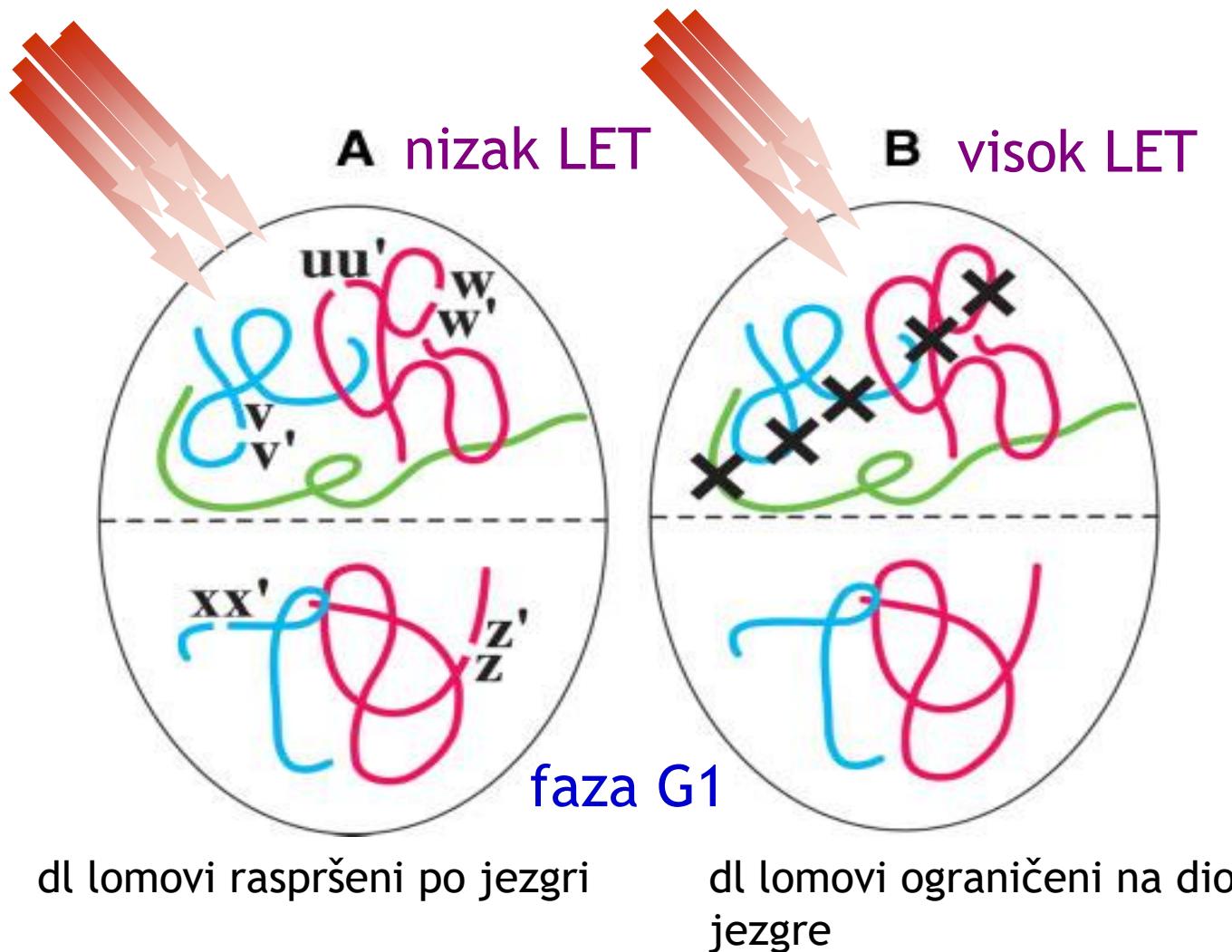
glavni stohastički učinak ionizirajućeg zračenja -

- maligne bolesti uzrokovane zračenjem ne razlikuju se od onih potaknutih drugim uzrocima
- epidemiološke studije uglavnom nemaju dovoljnu statističku snagu za procjenu rizika uslijed izloženosti vrlo malim dozama ionizirajućeg zračenja

POGREŠNO POPRAVLJENI dl DNA LOMOVI SU GLAVNI STANIČNI, KROMOSOMSKI, MUTAGENI I ONKOGENI UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA

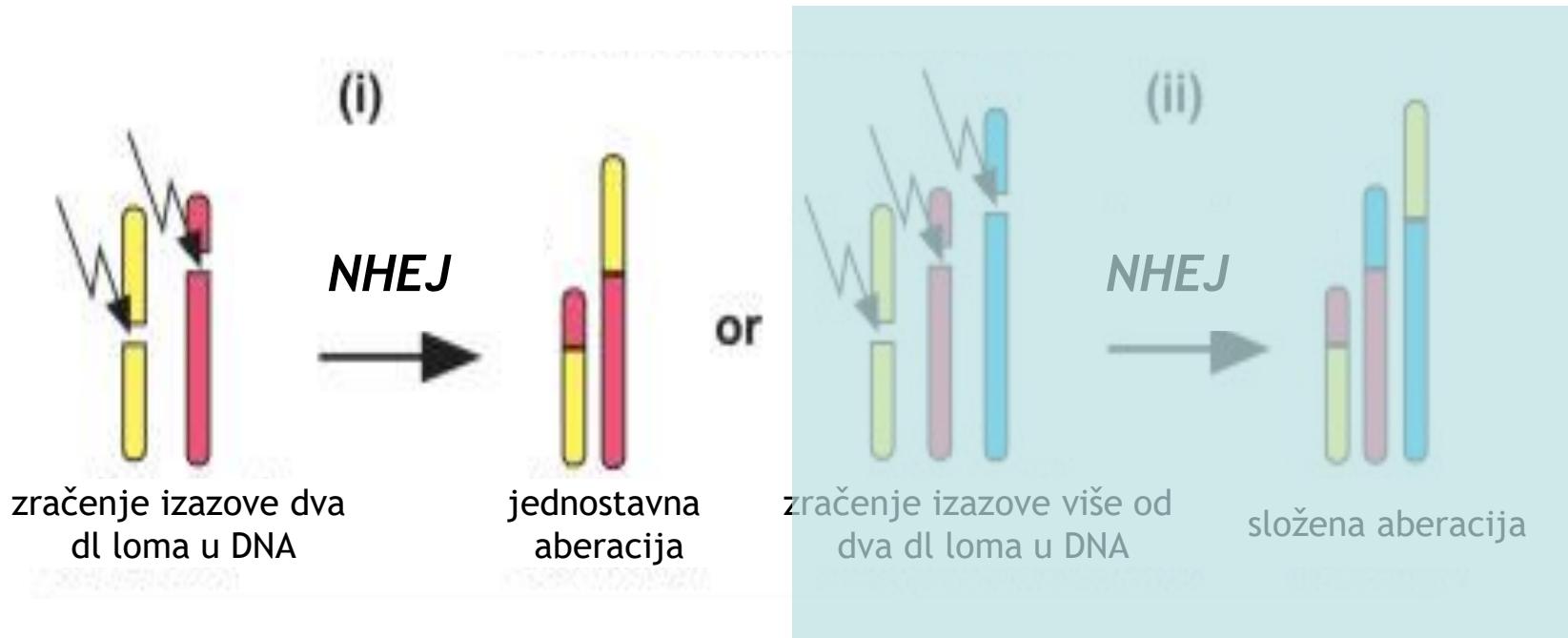

SPEKTAR KROMOSOMSKIH ABERACIJA OVISI O VRSTI ZRAČENJA, BRZINI DOZE I ARHITEKTURI GENOMA

- kromosomi su ograničeni na teritorije i slabo su pokretni unutar jezgre
- da bi došlo do nehomologne interakcije mesta lomova moraju se nalaziti blizu jedno drugome

MEHANIZMI NASTANKA JEDNOSTAVNIH (i) I SLOŽENIH (ii) KROMOSOMSKIH ABERACIJA

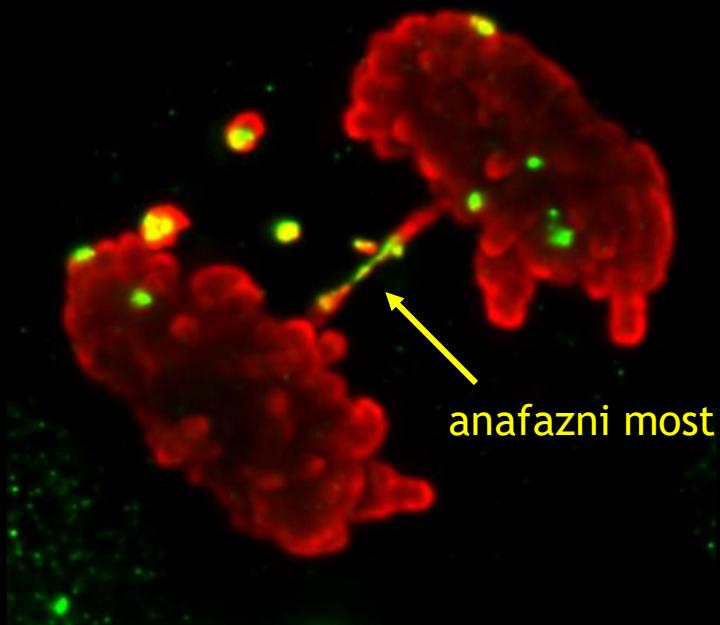
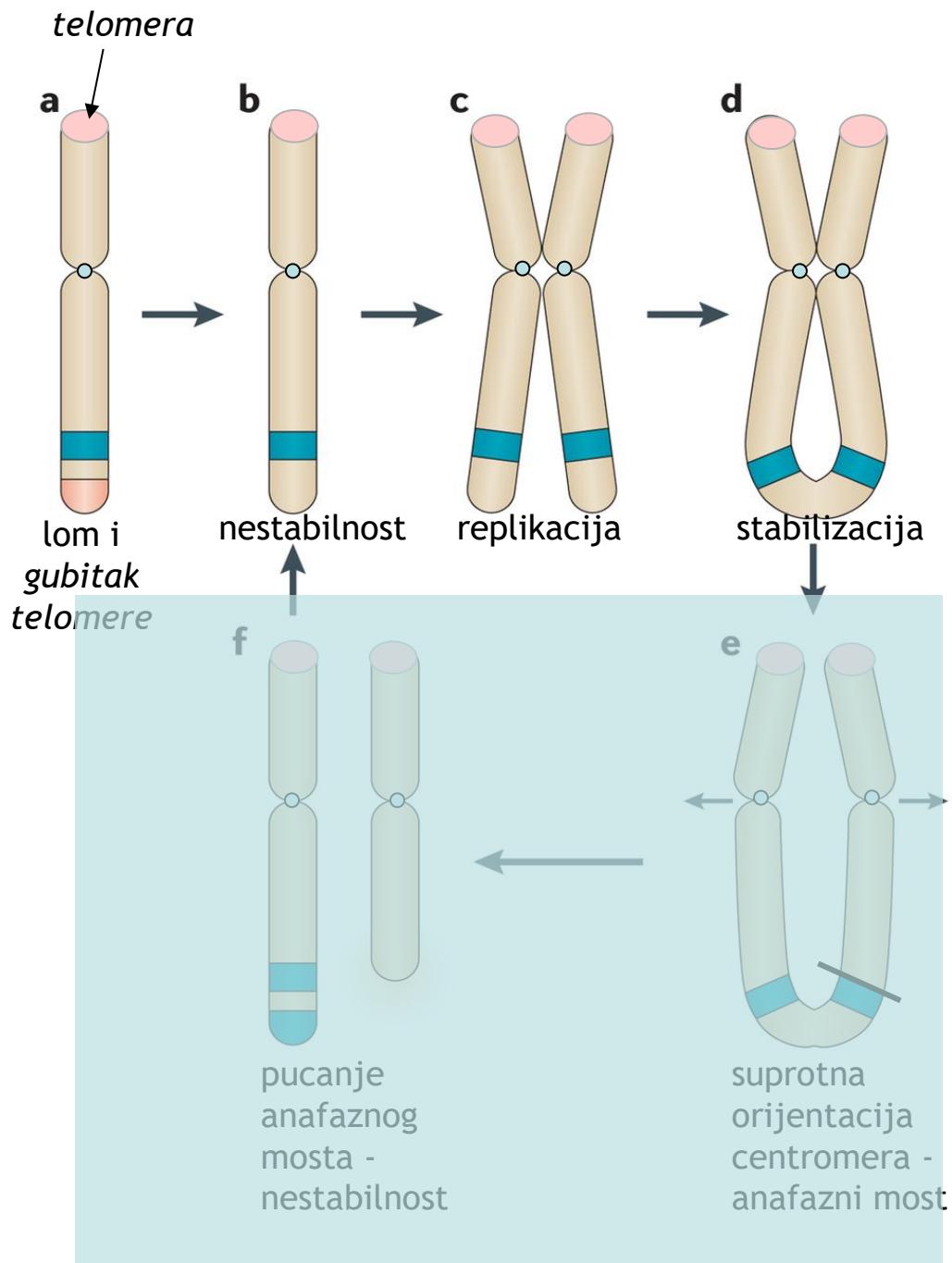
- dvolančani lomovi i pogrešna prespajanja - gubitak normalne funkcije više gena - INDUKCIJA GENOMSKE NESTABILNOSTI

SLOŽENE KROMOSOMSKE ABERACIJE - veći broj kromosoma zahvaćen dl lomovima izmjenjuje pojedine segmente

□ limfocit periferne krvi čovjeka ozračen gama zrakama doze 4 Gy

GENOMSKA NESTABILNOST u stanicama raka

TUMORSKE STANICE ČESTO POKAZUJU NIZ SLOŽENIH KROMOSOMSKIH ABERACIJA - pokazatelji opće genomske nestabilnosti

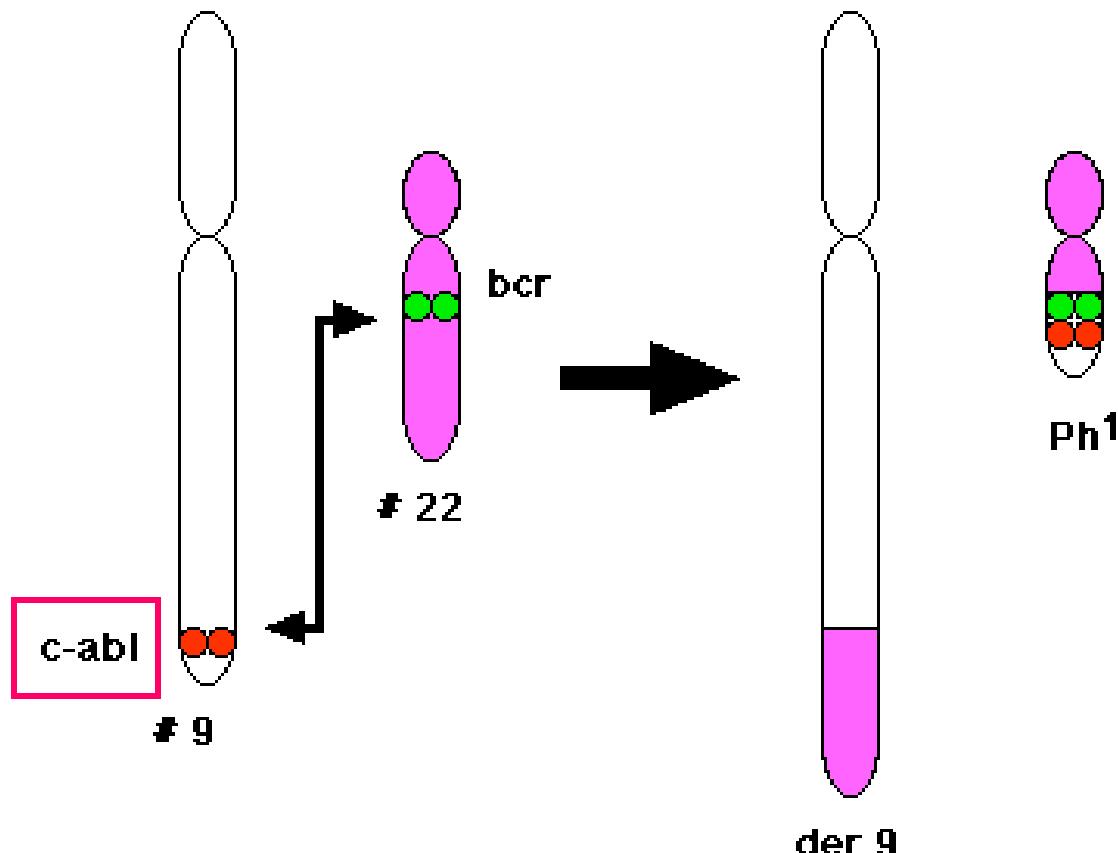
- stanice raka gotovo su uvijek aneuploidne - abnormalna kontrola staničnog ciklusa; nemogućnost detektiranja kromosomskih aberacija i nemogućnost adekvatnog staničnog odgovora (popravka)

UČESTALOST KROMOSOMSKIH ABERACIJA
POVEĆANA JE PRIJE KLINIČKE EKSPRESIJE RAKA

TRANSLOKACIJE SU UKLJUČENE
U POJAVU NEKIH MALIGNIH TUMORA

AKTIVACIJA PROTOONKOGENA *c-abl*

RECIPROČNA TRANSLOKACIJA dugih krakova KROMOSOMA 9 i 22
kojom nastaje **PHILADELPHIA KROMOSOM Ph¹**- udružen s pojavom
kronične mijeloične leukemije

c-Abl - protein-tirozin-kinaza uključena u stanično signaliziranje povezano s citoplazmom,
st.membranom, citoskeletom i jezgrom

LNT (engl. LINEAR NO-THRESHOLD) HIPOTEZA - model za indukciju raka djelovanjem ionizirajućeg zračenja - SVAKO JE ZRAČENJE ŠTETNO

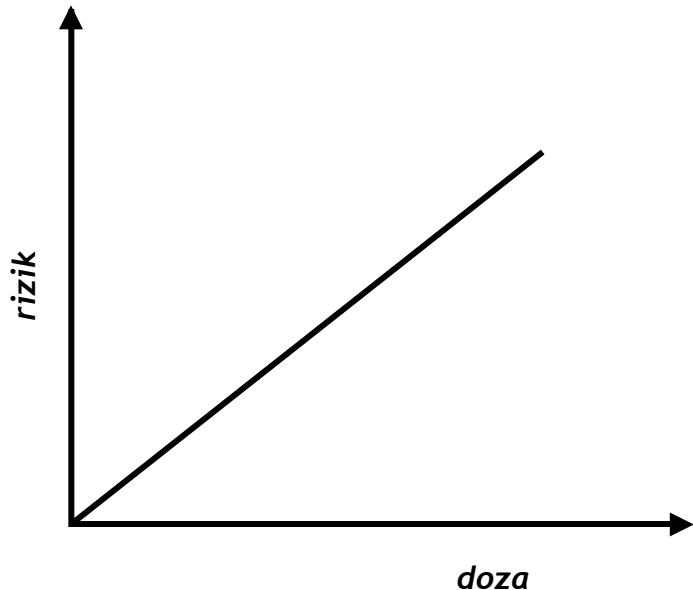
□ ekstrapolira rizik za pojavu raka uslijed visokih doza na niske doze pri čemu je rizik jednak 0% pri dozi od 0 Gy

□ hipoteza polazi od slijedećih pretpostavki:

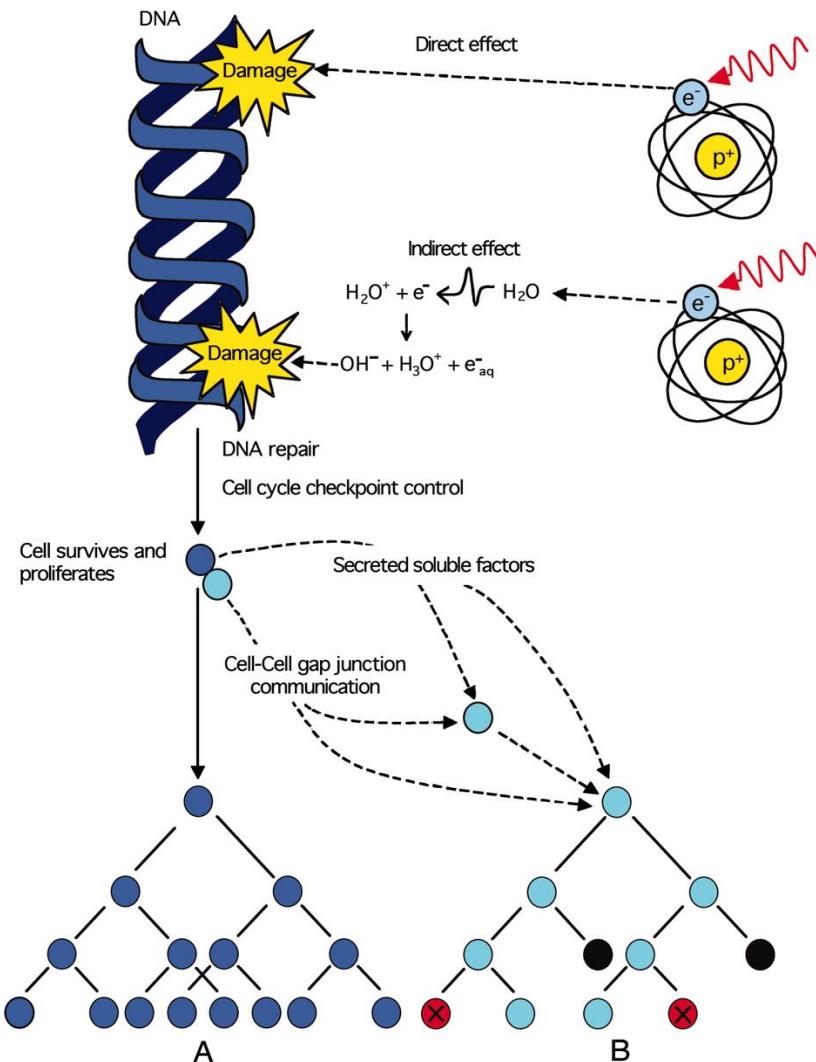
1) *in vivo*, postoji linearna povezanost između doze zračenja i pojave dl DNA lomova pri dozama od 1 mGy do 100 Gy.

2) svaki dl DNA lom ima podjednaku vjerojatnost da potakne karcinogenezu u stanici

3) svaka kancerozna stanica ima jednaku vjerojatnost da se razvije u bolest

BIOLOŠKI UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA PRELAZE OKVIRE JEDNE OZRAČENE STANICE

□ učinke malih doza teško je pratiti, jer je incidencija raka zbog drugih uzroka u populaciji visoka

□ kod niskih doza učinak susjednih stanica dominira - upravlja ukupnim učinkom na organizam

PROCJENA RIZIKA ZA RADIJACIJSKU KARCINOGENEZU UVJETOVANU NISKIM DOZAMA ZRAČENJA

mora uzeti u obzir:

- osjetljivost stanica/organizma na ionizirajuće zračenje (radiosenzitivnost)
- adaptivni odgovor stanica/organizma
- učinak susjednih stanica (engl. bystander effect)

Gross L (2007) Paradox Resolved? The Strange Case of the Radiation-Resistant Bacteria.

PLoS Biol 5(4): e108. doi:10.1371/journal.pbio.0050108

<http://www.plosbiology.org/article/info:doi/10.1371/journal.pbio.0050108>

Examples of 2-lesion Chromatid-type aberrations

INTERCHANGE	INTER-ARM INTRACHANGE		INTRA-ARM INTRACHANGE		"BREAK" DISCONTINUITY
A		intra-chromatid (=centric ring)		intra-chromatid interstitial deletion	
	dicentric	(=centric ring)	(=dicentric)	interstitial deletion	isochromatid deletion
S		pericentric inversion		paracentric inversion	
	reciprocal translocation	pericentric inversion	duplication/ deletion	paracentric inversion	(=duplication/ deletion) some are incomplete intra-arm intrachanges

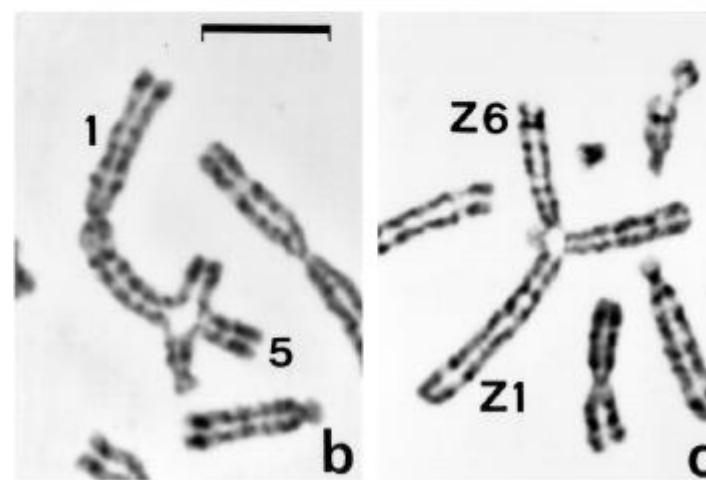
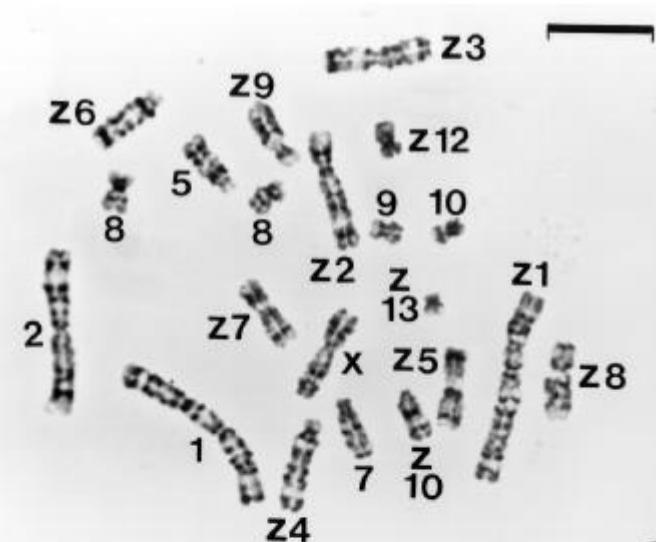
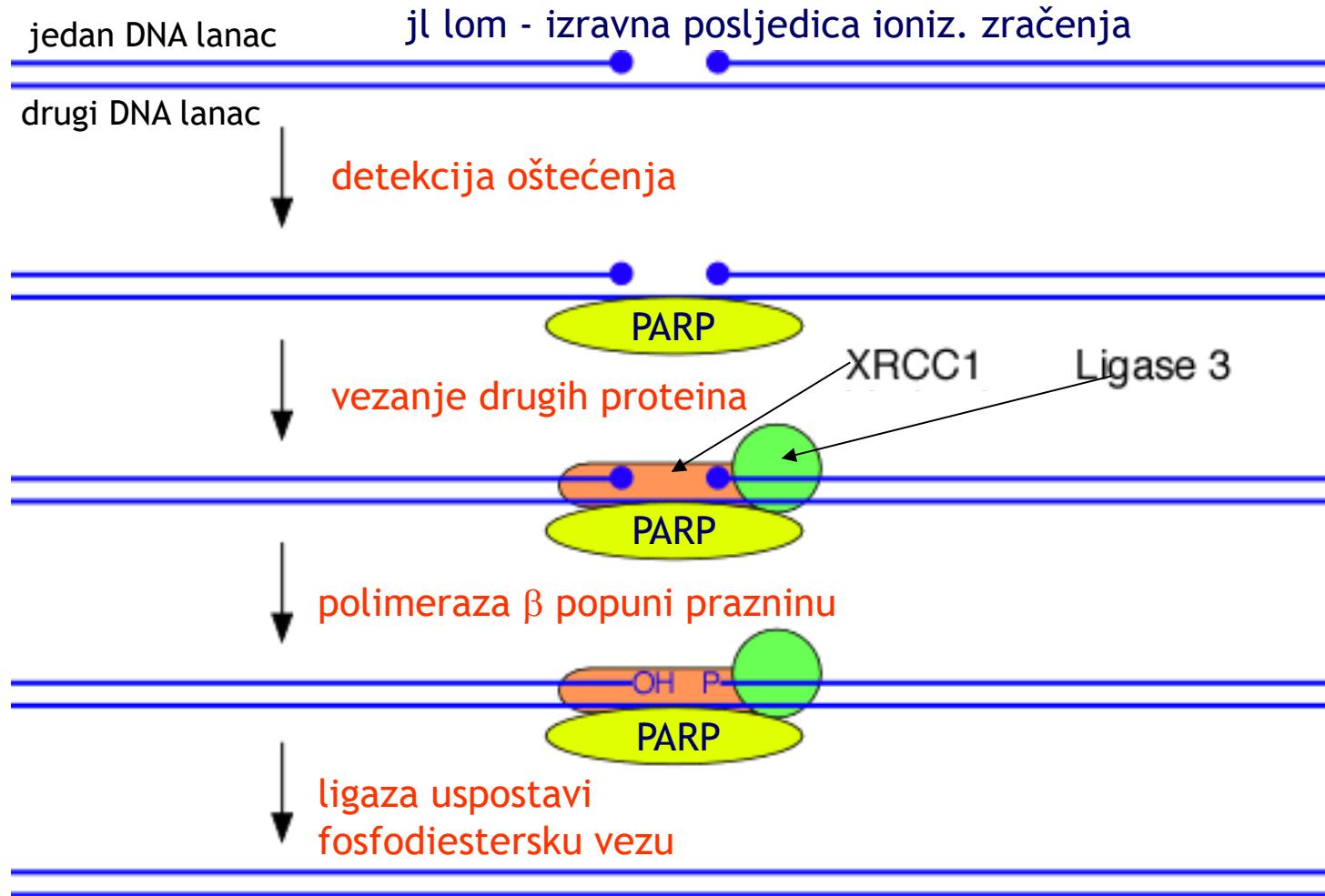
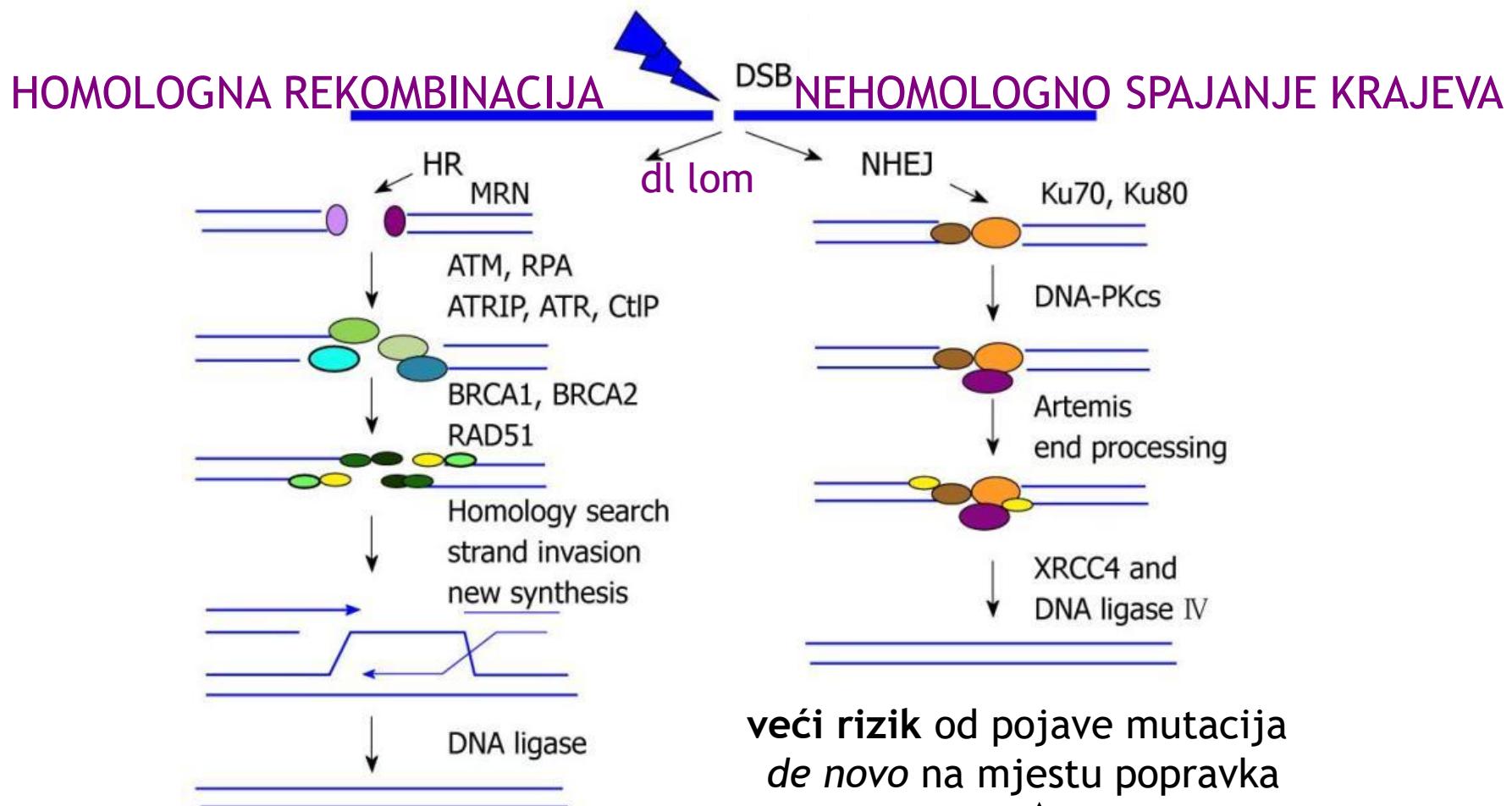

Figure 1 - **a**) G-banded CHO9 metaphase with the single chromosomes indicated. **b**) Chromatid interchange between chromosomes 1 and 5. **c**) Chromatid interchange between chromosomes Z1 and Z6. Bars indicate: **a**) 10 µm; **b,c**) 5 µm.

POPRAVAK jl DNA LOMOVA u stanicama sisavaca (prije DNA replikacije)

POPRAVAK DVOLANČANIH (dl) DNA LOMOVA I INDUKCIJA KARCINOGENEZE

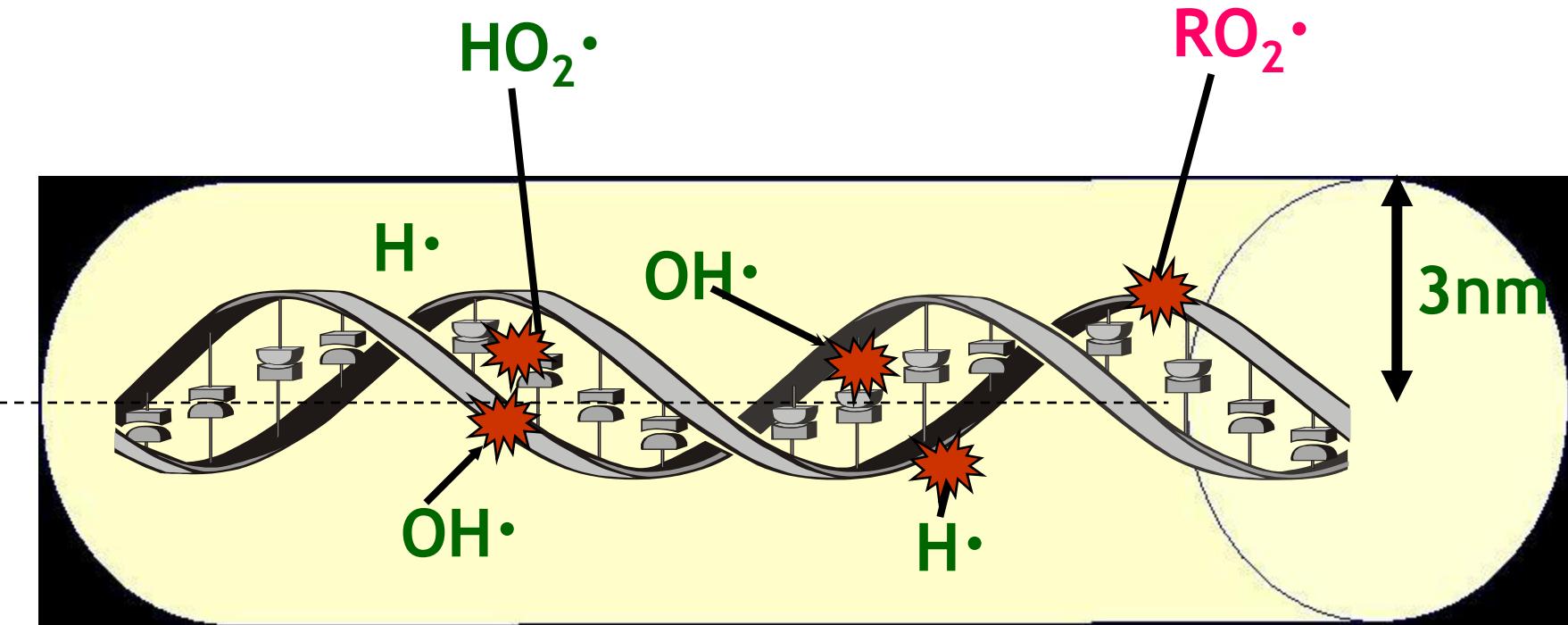

manji rizik za delecije i
insercije na mjestu loma

veći rizik od pojave mutacija
de novo na mjestu popravka

↑
**GLAVNI MEHANIZAM
POPRAVKA dl LOMOVA**

BIOLOŠKI UČINCI IONIZIRAJUĆEG ZRAČENJA U VELIKOJ SU MJERI ODREĐENI DJELOVANJEM SLOBODNIH RADIKALA

- životni vijek jednostavnih slobodnih radikala je kratak (10^{-10}sec), samo oni radikali koji nastanu na udaljenosti **2-3nm** uokolo DNA mogu prouzročiti indirektne učinke